

Koçgiri Bir Kürt İsyanı Değil miydi?

Kürt tarihinin I. Dünya Savaşı sonrası önemli duraklarından biri 1920’de TBMM’nin açılması ve –Kürdistan’da- Ankara’da kurulan yeni hükümetin artık söz ve yetki sahibi olmasıdır. Yüzyılın başından itibaren diğer milletler gibi Kürtlerin de yeni yüzyılda gelecekleri üzerinde söz sahibi olma çabaları vardı. Bu çabaların dağınıklığı, eksiklikleri, zaafı bir yana 1920’lere gelindiğinde Kürt elitlerinin önemli bir kısmı özerklik beklentisi içinde iken bağımsızlığı savunanlar da yok değildi. Kısa süre içinde yeni hükümetin Kürtlere verilmiş özerklik sözlerini yerine getirmeyeceği, başka bir deyişle ulusal kollektif haklar açısından kazanımları olmayacağı belirginleşmeye başlayınca Kürtlerin buna verdiği ilk ciddi ve de silahlı tepkinin Koçgiri İsyanı olduğu bilinir. Ve Kürt tarih yazımında Kürt tepki ve isyanları zincirinin önemli bir halkası olarak kabul edilir.

Bu önemli tarihsel olayı ele en son yayınlardan biri Dilek Kızıldağ Soileau’nun *Koçgiri İsyanı-Sosyo Tarihsel Bir Analiz* (İletişim yay., İstanbul, 2017) başlıklı kitabıdır. Bu kitabın, konuya dair kendisinden önce çalılmalardan söylem bazında önemli bir farkı olup Kürt isyanları zincirinin bir halkası olmayıp istisnai olduğu iddiasıyla şimdi kadar kabul gören görüşe eleştirel yaklaşmasıyla göze çarpıyor.

Öncelikle, Soileau’nun doktora tezine dayandırdığı kitabında birincil kaynak çeşitliliği, geniş bir literatür taraması, kapsayıcı ve farklı perspektifleri de içermesine özen gösterdiği gözlerden kaçmıyor. Osmanlının Tanzimat dönemiyle başlayan merkezileşme politikası ve sonrasında başlayarak isyana ortam hazırlayan koşullara dair tarihsel arkaplanla başlıyor. Bilhassa 19. yy. ikinci yarısı ve 20. yy. ilk yirmi yılındaki belli başlı Kürt siyasal ve kültürel faaliyetlerine ilişkin etraflı bilgi de verilmiş oluyor. Bunların arasında Kürt Teali Cemiyeti’nin (KTC) Nuri Dersimi öncülüğünde Sivas yöresinde örgütlenme ve propaganda faaliyetleri özellikle önemlidir. Sevr antlaşmasının yaratmış olduğu atmosferin belli Kürt çevrelerinde bağımsızlık umutlarının doğmasına yol açmış olmasının Koçgiri isyanını tetikleyen önemli bir neden olduğu üzerinde durulur.

Koçgiri bir Alevi isyanı mıydı?

İsyanı hazırlayan ve yönlendiren kadroya ilişkin belgelerde isyanın Kürt ulusçu karakteri ve bağımsızlık talepleri öne çıkar. Yazar kitabın sonuç bölümünde bunu “Kürt ulusçu” (tırnak işareti Soileau’ya ait. F.A.) boyutun tartışmasız varlığı olarak kabul eder. Ancak sonrasında isyanın çok daha kapsamlı ele aldığı Alevi boyutuna geçer. İsyanın Alevi Kürtlerin yoğun olduğu bölgede gerçekleşmesine bağlı olarak Alevilikten kaynaklı hassasiyetlerin isyanda başat rolü oynaması, Sünni Kürtlerden destek almamış olması ve dolayısıyla isyanın dar bir coğrafi alanla sınırlı kalmasından yola çıkarak Alevili boyutunu öne çıkarır. Nihayetinde kendisine ait yorumlarda “isyan” nitelemesini kullanmaz ve “olay ya da olaylar” (s.346) nitelemesini tercih eder. Hatta “sıradan bir şekavet (eşkiyalık) olayı”ndan farksız görünmektedir”e kadar gelir ve “tarihi bir olay” olarak tarih sayfalarında yer almasını ise tarih yazımı/anlatısının bir ürünü olduğunu, inşa/kurgu olduğunu der gibi olur. Biz okurlar da bu cümleden sonra, daha önce sözünü etmiş olduğu “tartışmasız “Kürt ulusçu”” boyut”, KTC’nin faaliyetleri ve eksik de olsa öncülük etmiş olması ve tüm o tarihsel arkaplan vs. elimizde öyle kalakalırız!

Soileau 6 Mart 1921’de başlayan “Koçgiri Hadisesi”nin resmi mercilerce “şekavet” olarak nitelendirilmesini, ilginçtir, sorgulamaya ya da yorumlamaya gerek görmez. Hal böyle olunca acaba Alevilik boyutu da mı elimizde kaldı diyecekken, bu bir parantez olarak kalır. Yazarın kitap boyunca asıl vurgulamak istediği konunun aslında Kürt ulusçuluğu denen olgunun Sünni Kürtlerle özdeşleştiğidir çünkü gelişimi ve yayılmasında (Sünni) Nakşibendi Şeyhleri ve tekkeleri başat rolü oynamıştır (350). Ama yeri geldiğinde de Şeyh Ubeydullah’ın dini bir lider olmaktan öteye gitmediğini, ulusçu olarak anılamayacağını ancak 20. yy.da ulusal bir sembol haline getirildiğini ileri sürmüştü (van Bruinessen’e atıf (s.65) ancak bugün rahatlıkla bunun aksini savunmak mümkün). Yavuz Sultan Selim döneminde İdrisi Bidlisi öncülüğünde Kürt Sünni aşiretlerin Osmanlı devletiyle ittifak kurmalarını da, Kürt ulusçuluğunun Alevi Kürtleri kapsamaktan uzak oluşunun tarihsel arkaplanı olarak hatırlatır. Dolayısıyla Koçgiri isyanının istisnai bir olay olarak kendisinden ne önceki ne de sonraki Kürt isyanlarıyla bir devamlılık göstermediğini vurgular. ‘Kürtleşmiş ve Kurmanci dilini’ konuşan Zazalardan söz ederek (s.172) Zazacanın farklı bir dil olduğunu hatırlatması, ama bunların da osmanlı belgelerinde “ekrad” yani “Kürt” olarak anılmış olmaları onu “ekrad”ın farklı bir tanımına bile götürür: “Kürtler” anlamında değil, konar göçer aşiretler anlamındadır (s.173).

Teoriye mi uydurmalı teorize mi etmeli?

İsyanın dar bir bölgeyle sınırlı kalmış olması ve de mezhepsel çeşitlilikten yoksun olması bilhassa bu dönemde Kürt ulusçuluğunun zayıf halkası olarak pekala okunabilir. Ya da Nuri Dersimi’nin başını çektiği mezhepsel farklılıkların ötesine geçebilecek kapsayıcı bir Kürt ulusçuluğunun o dönem ne denli zayıf kalabildiğini, Koçgiri yenilgisinin de, diğer pek çok nedenle beraber, büyük ölçüde bunun sonucu olduğu üzerinden de pekala tartışılabilir. Keza yeterli örgütlülüğe sahip olunmadan isyanın başlatılmış olması da elbette tartışılabilir. Ancak yazar sırf “modernleşmeyle ilişkilendirilen ulusçuluğu batılı siyasal bir fenomen olarak ele alan anlayışa uyumluluk göstermediği” (s.352) için Kürt ulus söylemini toptan reddeden bir noktaya gelir. Ki tam bu nedenle farklı sorulara yol açılmış olur. Tamamen batılı ulus söyleminin dışında kalıp kalmadığı tartışmasını bir yana bırakalım. Batılı ulus fenomeniyle birebir örtüşmüyor diye, Kürtlerin kendilerini yönetmeye dair taleplerini, kendilerini komşu halklardan farklı tahayül etmeleri, kollektif benliğe dair söylemlerini, faaliyetlerini nereye koyacağız? Görmezlikten mi gelmemiz gerekiyor yoksa Avrupa’dakinden farklı bir ulus teorisine ihtiyaç olduğu sonucu mu çıkıyor? Herhalde sosyal bilimcileri en çok zorlayan da meselenin bu yönü gibi görünüyor.

Seyid Rıza ve “soru işaretleri”?

Ankara Hükümeti güçleri tarafından isyan bastırıldıktan sonra (Sakallı) Nurettin Paşa komutasında isyan bölgesinde tam bir vahşet uygulanır: 136 yakılan köy, sayısız tecavüz vakası, evcil hayvanlara el konulması, isyana katılmadıkları bilindiği halde pek çok kişinin gelecek benzer olayların önünü alma gerekçesiyle çeşitli şekillerde cezalandırılmaları ve ardından gelen açlık. Böylesi bir ortamda isyana katılmamış olup cezalandırılmaya maruz kalmamak için hükümete bağlılığını bildirmekten başka bir seçeneği olmayan aşiret liderlerinden biri de Seyid Rıza’dır. Yazılı dilekçelerle isyan mahkumları için defalarca af

talebinde de bulunur. Yazar birkaç yerde Seyid Rıza'nın bu tavrını eleştirir ve bizzat af talebinde bulunmasının sorgulanması gerektiğini belirtir (s.278). Ama aşiretinin selameti, bölgedeki gerilimin son bulması ve isyancılara yararlı olmak gibi çok insani nedenler dışında bir nedenden söz edilmez. Nitekim Nurettin Paşa tarafından kesinlikle güvenilmez bulunduğunu bile belirtir. Hükümet güçleriyle işbirliği, isyancılar aleyhine bilgi verme, ihbar gibi bir olasılıklar da söz konusu değildir. Belgelerdeki Seyid Rıza'nın belleklerde yer etmiş olanından farklı olduğunu, ikincisinin ulusçu kurgu/inşanın sonucu olduğunu ima eder. Kaldı ki Seyid Rıza a) isyanın öncü kadrolarından değildir. b) Koçgiri aşiretiyle iyi ilişkileri vardır ve onlara yararlı olmaya çalışır. c) İsyanın en önemli ismi Elişêr'ın 1937 yılına kadar Dersim bölgesinde himaye edilmesini sağlar. d) İtaat ve uzlaşma çabaları Osmanlı devleti ile aşiretler arasındaki tarihsel ilişki ve zimni antlaşmayla da uyum içindedir.

O halde Seyid Rıza'nın tavrı niçin sorgulanır yazar tarafından? Yazarın isyana dair genel bakış düşünüldüğünde yani onu Cumhuriyet dönemi isyanlarının bir halkası olarak görmemesi, bir istisna olarak görmesi, olabilecek bir bağlantıyı da görünmez kılma çabasından kaynaklandığı düşünülebilir. Adı 1938 Dersim isyanıyla özdeşleşecek olan Seyid Rıza'nın Koçgiri isyanına olumlu yaklaşımı ya da "Kürtlük davasıyla ilişkisi ve katkısı"nın (s.279) olmuş olma ihtimali ortadan kaldırılmaya çalışılıyor. Ya da Nuri Dersimi'nin Seyid Rıza için "Kurdistan bağımsızlığı için çalışan bir Kürt lideri" (s.279) tanımını boşa çıkarıp adeta Kürtlük bağlamında olası bir tarihsel devamlılığın akla gelmesinin önüne geçmeye çalışılıyor.

Kötü adam Nurettin Paşa!

İsyanın Kürt güçleri açısından yenilgiyle sonuçlanmasının ardından gelen tedip ve tenkil hareketi sırasında uygulanan vahşet, suçlu suçsuz ayrımı yapılmaksızın adeta katliam yapılması TBMM'nin de gündeme gelir; ciddi şekilde sorgulanır. Meclis görüşmelerinde Divan-ı Harp'te yargılanmasını idam edilmesi talep edilir. Ancak görülen o ki, isyan bölgesindeki vahşet ve kötülüklerin neredeyse tek sorumlusu olarak Nurettin Paşa görülür. Bu kadar keyfi kanun ve nizama aykırı davranma cüretini nereden aldığı sorgulanmaz/sorgulanamaz. Sonrasında Mustafa Kemal'in Nurettin Paşanın Divan-ı Harpte yargılanmasının önüne geçtiğini, idam edilmekten kurtardığını öğrendiğimizde cüretinin kaynağını da öğrenmiş oluruz. Lakin, yazarın bu noktaya ilişkin bir yorumu yoktur. Sadece tek bir cümlede geçiştirir (287). Kitabın son cümleleri ise TBMM'nin ortaya çıkan acı tablodan ne denli rahatsız olduğu, durumu hangi negatif sıfatlarla nitelediğini bize hatırlatır.

Ermeni katliamında önemli bir rol oynamış olan Nurettin Paşa'nın burada da görevini "layıkıyla" yerine getirmiş olduğu düşünülmüş olmalı ki sonrasında İzmir 1. Ordu Komutanlığına terfi ettirilmiştir. Damadı General Abdullah Alpdoğan'ın 1938'de Dersim'de sorumluluğu onun bıraktığı yerden alarak devamlılığı sağladığı, hatta onu aşığı! biliniyor. Başka bir deyişle, aslında Nurettin Paşa Türkiye tarihindeki katliamların devamlılığının belki de sembol isimlerindedir. TBMM'nin tavrı ne olursa olsun o bu gücünü sadece kötücül kişiliğinden değil bizzat devletinden aldığı, sırtını ona dayandığı açıktır. Sorumlu olarak N. Paşa'yı işaret edilmesi acaba sözkonusu vahşetin de, isyanın kendisi gibi, devletin uyguladığı katliamların ilk halkası olmadığına inandırmak çabası mıdır acaba?

